А.О. Ігнатюк, асп.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИМІРЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА ЙОГО СКЛАДОВИХ

Аналізуються проблеми дослідження поняття суспільного добробуту у історичному й просторовому розрізах та кількісного й якісного виміру рівня суспільного добробуту.

The problems of definition of national wellbeing in historic and space dimensions and qualitative and quantitative measuring of prosperity level are analyzed.

Проблема вивчення добробуту, і зокрема суспільного добробуту, є надзвичайно важливою та багатогранною, оскільки відображає різноманітність потреб людства не лише у матеріальних благах, а й у духовному та інтелектуальному розвитку суспільства. Остаточною ціллю суспільного та індивідуального розвитку є підвищення рівня добробуту у будь-якій економіці світу. Однак саме поняття суспільного добробуту є надзвичайно складним у теоретичному визначенні та кількісному й якісному вимірі його змін і змін його складових.

Дослідженням питання суспільного добробуту займалися такі відомі вчені як А.Сміт, І.Бентам, А.Пігу, В.Паретто, Н.Калдор, Дж.Хикс. К.Ерроу, А.Бергсон, П.Самуельсон та інші, які займалися дослідженням проблеми цінності благ, утворення багатства та його розподілу, ринкової рівноваги та взаємовідносин між державою, суспільством та окремими індивідами. Такі російські та вітчизняні вчені як С.Домніна, Н.Римошевська, І.Герасімова. Е.Лібанова, В.Мандибура, Т.Фертікова та інші також присвятили свої наукові праці питанням визначення поняття суспільного добробуту та його складових, методам виміру рівня життя населення та систематизації показників рівня життя.

Дана стаття присвячена проблемам дослідження поняття суспільного добробуту у історичному та просторому розрізах, у зв'язку з різноманітністю культурно-ціннісних орієнтацій суспільства, а також питанням кількісного та якісного виміру рівня суспільного добробуту.

Поняття суспільного добробуту не можна розглядати як статичне, оскільки намагання копіювання досвіду інших країн без врахування особливостей та динаміки історичного розвитку країни та культурних особливостей може призвести до повного краху втілення цієї теорії на практиці. Пріоритети добробуту постійно змінювалися в економіках світу та економічній науці з плином часу. Одним з перших хто приділив увагу дослідженню проблеми суспільного добробуту був А.Сміт, який поставив його у залежність від продуктивності суспільної праці та пропорційності потребам, оскільки убачав багатство країни у матеріальних (фізичних) благах.[10] Зростання добробуту суспільства він пов'язував із розвитком обміну, поділом праці та нагромадження капіталу за умов економічної свободи. А.Сміт наголошував, що «Економіка не повинна бути справедливою, економіка повинна бути ефективною і через ефективність творити справедливість». [11]

[10] Історія економічних учень:Підручник/За ред.. В.Д.Базилевича. – К.:Знання, 2004.- 1300с.

[11] Смит.А. Исследование о природе и причинах багатства народов / А.Смит; [пер. С англ..;предисл. В.С.Афанасьева]. – М.: - Эксмо, 2007. – 960с. – (Антология экономическтой мысли).

Важливий вклад у розробку теорії суспільного добробуту зробив також І.Бентам, який вважається засновником теорії утилітаризму. Він проголосив добробут ціллю суспільства та вважав, що єдиною універсальною суспільною наукою має стати «евдемоніка» - наука про досягнення добробуту. На відміну від А.Сміта, І.Бентам зводив усі мотиви людської поведінки до досягнення задоволення, а багатство розглядав як частковий випадок задоволення. Досягнення максимального рівня добробуту на його думку було можливим через побудову ідеальних законів, які дозволяли б максимізувати щастя для максимальної кількості людей. Відповідно до даного критерію, суспільний добробут є сумою індивідуальних корисностей членів суспільства.[12] Однак, І.Бентам не зазначив конкретних механізмів досягнення цієї цілі. Цю прогалину у теорії суспільного добробуту намагалися заповнити такі вчені як А.Пігу та В.Парето.

Одним із перших, хто обґрунтував поняття економічного добробуту та його складових, був А.Пігу, який до того ж вбачав мету власного дослідження у тому, щоб «знайти зручний практичний інструментарій для забезпечення добробуту…». Він справедливо стверджував, що категорія суспільного добробуту «відображає елементи нашої свідомості», тому зосередився на дослідженні економічного добробуту - «тієї сфери суспільного добробуту, в якій можна прямо або опосередковано застосувати шкалу виміру у грошових одиницях».[13] Економічний добробут суспільства А.Пігу обумовлював насамперед розміром національного дивіденду («частка матеріального доходу, яка може бути виражена у грошах») та способом розподілу його між членами суспільства. Необхідною передумовою максимізації економічного добробуту суспільства вчений вважав оптимальне розміщення ресурсів, яке можливе лише за умов вільної конкуренції. Однак, він також стверджував, що не існує чіткої межі між економічним та неекономічним добробутом, до того ж «добробут часто змінюється, тоді як економічний добробут залишається на попередньому рівні; і при цьому зміни економічного добробуту рідко відповідають таким самим змінам добробуту в цілому».[14] Тобто вчений підкреслив важливість застосування якісних показників при вимірювання суспільного добробуту.

Основу «нової економіки добробуту» заклав своїми науковими працями В.Парето, який сформулював поняття суспільної максимальної корисності відомої як «оптимум Парето». Відповідно до оптимуму Парето добробут суспільства досягає максимум, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. За умов досягнення економікою оптимуму Парето подальше покращення її найважливіших параметрів можливе лише на шляху глибоких структурних зрушень.[15] Фактично вчений наголосив на тому, що одні не повинні збагачуватися за рахунок інших. Даний підхід не потребує виміру чи міжособистісного порівняння корисностей, однак в реальному житті майже будь-яка зміна умов створює вигоди для певних людей та наносить шкоду іншим. Тому дуже важко оцінити вплив таких змін на суспільний добробут.

---

[12] Микроэкономика: Учебник / под ред. В.М.Гальперина, С.М.Игнатьева, В.И.Моргунова. – Санкт-Петербург: Экономическая школа, 1998. –с.448.

[13] Історія економічних учень:Підручник/За ред.. В.Д.Базилевича. – К.:Знання, 2004.- с.556.

[14] Там же.

[15] Історія економічних учень:Підручник/За ред.. В.Д.Базилевича. – К.:Знання, 2004.- с.597.

Більш складним став теоретичний підхід Н.Калдора та Дж.Хікса – принцип компенсації, відповідно до якого зміна економічних умов збільшує суспільний добробут лише у тому випадку, якщо індивіди, які отримали виграш, можуть компенсувати програш іншій стороні і при цьому залишиться у виграші.[16] Простіше кажучи, покращення економічної ситуації відбувається тоді, коли ті хто виграв оцінюють свій виграш у грошовій формі вище, ніж оцінюють свій програш ті, хто програли. Критерій компенсації Калдора-Хікса зовсім не має на увазі реальної компенсації, він лише вимагає того, щоб той, хто виграв був потенційно здатним здійснити таку компенсацію. Однак і цей підхід має аж дві проблеми, які у мікроекономіці отримали назву оберненості та не транзитивності, перша була вирішена Т.Скітовські, а друга так і залишилася нерозв'язаною.

Альтернативними стали дослідження таких відомих економістів як А.Бергсон та П.Самуельсон, які запропонували використовувати функцію суспільного добробуту, яка є аналогічною за своїми властивостями ординалістській функції корисності індивідуального споживання.[17] Відповідно до цієї функції суспільний добробут визначається добробутом окремо взятих членів суспільства. Крім того вона повинна відповідати критерію Парето і бути симетричною (значення функції не має залежати від перестановки її аргументів – всі члени суспільства мають бути рівними).[18] На думку авторів, ця функція дозволяє порівнювати різні альтернативні стани економіки на основі ординалістського підходу. Однак для цього необхідно визначити вклад кожної індивідуальної функції корисності в суспільну корисність, тобто необхідно їх порівняти.

К.Ероу за всі ці недоліки почав з критики ідеї побудови функції суспільного добробуту і закінчив власною теоремою неможливості, згідно якої будь-який колективний вибір не може бути одночасно і раціональним і демократичним. Він відмітив, що оскільки в суспільстві існує суперечність інтересів, то вирішення питань теорії суспільного добробуту можна шукати за допомогою теорії ігор. Завдяки його зусиллям теорія суспільного добробуту почала поступово трансформуватися в теорію суспільного вибору, в рамках якої аналізується те, як складуються і реалізуються різні суспільні уподобання.

Одним із сучасних підходів до вивчення економіки суспільного добробуту стали праці нобелівського лауреату 1998 року А.Сена, який працював над проблемами розподілу благ і нерівності, вимірюванням рівня бідності та добробуту, а також наголошував на тому, що подальший розвиток теорії суспільного добробуту має бути пов'язаний з поняттями свободи та етичними принципами.

Таким чином по мірі розвитку теорії суспільного добробуту вчені все більше уваги почали приділяти нематеріальній складовій суспільного добробуту. Це є об'єктивним процесом, оскільки все більше стало зрозумілим, що не тільки для визначення рівня суспільного добробуту необхідними є показники ВВП на душу населення або рівень забезпеченості населення матеріальними благами, але й такі показники як наявність свободи слова, рівномірність розподілу доходів мають велике значення для гармонійного та успішного розвитку суспільства. А що найголовніше вчені виявили, що культурні

[16] Микроэкономика: Учебник / под ред. В.М.Гальперина, С.М.Игнатьева, В.И.Моргунова. – Санкт-Петербург: Экономическая школа, 1998. –с.452-453.
[17] Микроэкономика: Учебник / под ред. В.М.Гальперина, С.М.Игнатьева, В.И.Моргунова. – Санкт-Петербург: Экономическая школа, 1998. –с.454.
[18] Там же, с. 455-457.

особливості нації впливають на економічну ментальність та поведінку людей. Отже, логічним є припустити, що саме ці якісні відмінності між людьми різних націй впливають на їх вибір щодо поняття добробуту не тільки на індивідуальному, але й на суспільному рівні. Одним з відомих вчених, що займався пошуком загальних культурних універсалій є голландський соціальний психолог Гірт Хофстед, який в результаті своєї праці виділив п'ять ментальних цінностей: індивідуалізм, дистанція влади, маскулинність, ставлення до невизначеності та довгострокова орієнтація.[19]

Індивідуалізм, IDV (протил. колективізм) визначається ступенем об'єднаності людей у групи. Якщо суспільство є індивідуалістичним, то у ньому зв'язок між людьми, що не є членами однієї родини є дуже слабким, кожна особа є зацікавленою лише своїми особистими справами та справами близьких людей. У колективістському суспільстві, навпаки, люди інтегруються у групи майже від народження і отримують колективну допомогу в обмін на лояльність до групи.

Дистанція влади, PDI вимірюється ступенем готовності людей, що мають найменший вплив у організації чи суспільстві, прийняти нерівномірний розподіл влади. Мається на увазі, що рівень нерівномірності у суспільстві підтримується в однаковій мірі і лідерами і простими людьми.

Маскулинність, MAS (протил. феминності) визначається розподілом гендерних ролей у суспільстві. Жінки у фемінному суспільстві мають такі самі цінності як і чоловіки; у маскулинних країнах вони є дещо більш агресивними, однак не наскільки як чоловіки і тому існує розбіжність між чоловічими та жіночими цінностями.

Ставлення до невизначеності, UAI вимірюється ступенем толерантності суспільства до невизначеності та непевності. Цей параметр показує наскільки члени суспільства почувають себе комфортно чи некомфортно у невизначених ситуаціях. Суспільства, які намагаються уникнути невизначеності мінімізують вірогідність таких ситуацій через жорсткі закони та правила.

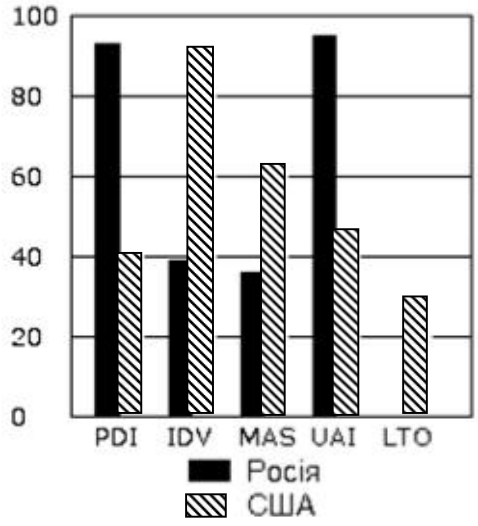
Довгострокова орієнтація, LTO (параметр був доданий китайськими вченими) показує наскільки суспільство проявляє прагматизм і стратегічно орієнтується на майбутнє. Протилежним поняттям є короткострокова, традиційна орієнтація.

Згідно теорії Хофстеда різні культурні ціннісні орієнтації суспільств впливають на їх економічний розвиток і навіть успіх реформ чи інституційних змін також залежить від них. Так на основі цього підходу було запропоновано ідею, що саме завдяки унікальному наборові культурних цінностей, які є приблизно однаковими, «західна» цивілізація (західна Європа, США, Канада) є більш економічно розвинутими. Наприклад, можна порівняти США та Росію за цим підходом.

Як видно з Рис.1 американське суспільство є більш індивідуалістичним, ніж російське (має вищий показник IDV), тобто люди звикли до самостійного вирішення питань у власному житті. У Росії існує тенденція до сприйняття у суспільстві як належного велику дистанцію між різними верствами суспільства чи між співробітниками, що займають різні щаблі влади у організації (високий показник PDI). Американське суспільство є більш маскулинним, що виявляється у наявності розбіжність між чоловічим та жіночим началом і більшою агресивністю (вищий показник MAS). У російському суспільстві люди більш

[19] http://www.geert-hofstede.com

толерантно ставляться до невизначеності та почувають себе більш комфортно за таких умов, ніж американці (високий показник UAI). Порівняти дві країни за останнім показником довгострокової чи короткострокової орієнтації не має можливості, оскільки відсутні дані по Росії. З вище зазначеного випливаю, що американське та російські суспільства мають різні цінності та установки у своїй основі, що не може не впливати на економічну поведінку суб'єктів цих країн. Можна з великою точністю екстраполювати результати згідно моделі Хофстеда отримані для Росії на українське суспільство, оскільки ми маємо давні історичні та культурні зв'язки між двома народами.

*http://www.geert-hofstede.com

Рис. 1. Порівняння культурних цінностей Росії та США згідно моделі Г. Хофстеда

За даними опитувань проведених Держкомстатом України, 33,8% українців вважають, що держава повністю або більшою мірою повинна відповідати за їхній добробут і тільки 9,3% - що самі мають піклуватися про себе.[20] Лише 46% населення висловлюють бажання здійснити зусилля щодо підвищення рівня своїх доходів [21], а 57,7% - взагалі нічого не планують для досягнення своїх цілей, розраховуючи на випадковість.[22] Крім того, тільки 35,1% опитаних вважають, що їхнє життя повністю або переважно залежить від них самих і тільки 16% активно включились у нову економічну ситуацію у країні, а ринкові відносини здаються їм нормальним економічним явищем.[23] Це все говорить про те, що в українському суспільстві існує відчуття безвиході, неможливості вплинути на події та абсолютна безініціативність.

До того ж у суспільстві сформоване негативне ставлення до приватної власності, яка є однією з фундаментальних основ ринкової економіки. Згідно опитувань лише 8,5% населення вважають, що в економіці України необхідно розвивати приватну власність, тоді як 43,2% вважають, що необхідно надати перевагу державній власності.[24] Ненависть,

[20] Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркових опитувань, проведених Держкомстатом України в січні 2007 і січні 2008 років). Програма «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації населення в Україні», квітень 2008р. Український інститут соціальних досліджень імені О.Яременка.

[21] Там же.

[22] Національне опитування «Громадська думка в Україні – 2007», проведене за програмою Інституту соціології НАН України Центром соціальних і політичних досліджень «Соціс», травень 2007р.

[23] Там же.

[24] Там же.

презирство або роздратування викликають власники великих підприємств у 21,6% українців, а власники землі, які використовують найману працю – у 18,6%.[25] Лише 48% населення України згодні працювати у приватного власника.[26] Скоріше за все таке негативне ставлення було спричинене і певними ціннісними орієнтаціями суспільства сформованого у радянські часи, і корумпованістю та неефективністю економіки України вцілому.

Цікавим є також той факт, що значна частина українських громадян вважають права на працю та соціальний захист більш важливими, ніж права на життя і свободу. Результати досліджень вказують на відчутне зменшення (з 60,8% до 50,5%) числа респондентів, які визнають першість базових прав, і натомість – зростання (з 27,7% до 35,5%) числа тих, хто віддає її соціальним та економічним правам.[27]

З одного боку, це свідчить про те, що на цей час для багатьох громадян соціально-економічні проблеми є набагато гострішими, ніж проблеми дотримання базових прав, а з іншого боку такі настрої можуть бути результатом утриманських настроїв населення, яке ще досі вважає, що держава має про них піклуватися; однак у той самий час забуває про те, що саме громадська думка має впливати на політичні рішення та формувати їх.

Загалом можна сказати, що специфічний історичний досвід та культурна спадщина вплинули на ціннісні орієнтації українського суспільства та висунули на перший план певні вимоги до розуміння ідеального суспільства та держави в Україні. Цей набір ціннісних орієнтацій у кожної нації є унікальним та неповторним, однак існують і деякі загальні, базові цінності важливі для будь-якого суспільства, наприклад, такі як право на життя, право не зазнавати фізичних страждань. Однак, при порівнянні ієрархії цінності різних суспільств та культур одразу стає помітним, що такі цінності як право на свободу слова та право на соціальний захист по різному сприймаються у різних суспільствах. Результатом цього є складність у співставленні рівнів добробуту у різних країнах, оскільки сприйняття рівня суспільного доброту своєї країни може кардинально відрізнятися від оцінки цього рівня їхніми сусідами.

Однак, для того, щоб мати змогу порівняти рівні суспільного добробуту у різних країнах, а найголовніше мати змогу слідкувати за їхньою динамікою вчені намагалися розробити систему універсальних показників, які можна було б застосовувати незалежно від того наскільки різними є уклади життя у суспільствах. Одними з найбільш популярними та універсальними є ВВП, Економічного добробут, Індекс соціального розвитку, Індекс людського розвитку, Система показників для оцінки рівня життя населення в країнах СНД, Індекс добробуту. Усі індекси (крім ВВП) є досить складними та включають значну кількість показників, у тому числі такі як величину душового доходу із урахуванням різної купівельної спроможності національних валют, очікувану тривалість життя, охоплення населення початковою та середньою освітою, частку працюючого населення працездатного, доступність благ та конкурентоспроможність внутрішнього ринку, відкритість економіки та дотримання прав людини. Найбільш нові показники, такі як Індекс добробуту намагаються також врахувати такі нематеріальні фактори як соціальний капітал, рівність можливостей,

[25] Там же.
[26] Там же.
[27] Биченко А. Дотримання прав людини в Україні. «Національна безпека і оборона» № 10(94), 2007, с.33-35.

стан навколишнього природного середовища, ефективність уряду, людські права та свободи та загалом якість життя.[28]

Зрозуміло, що вимірювання якісних показників є більш складним завданням, ніж вимірювання кількісних. Однак саме поєднання кількісного та якісного дає змогу отримати повну картину суспільного добробуту, а не просто порівняння ступенів задоволення матеріальних потреб людей у різних країнах. Правильне розуміння та кількісне вимірювання рівня суспільного добробуту дає змогу краще оцінити динаміку розвитку суспільства, результати діяльності уряду окремої країни та порівняти рівні розвитку країн світу. У глобальному плані дослідження на тему суспільного добробуту та його складових дає змогу зрозуміти та належно оцінити всю складність виокремлення об'єктивних та суб'єктивних потреб людства та обрати правильний шлях розвитку економіки для задоволення суспільних потреб. Тому саме цей напрям дослідження у економіці є одним з найбільш популярних на сьогоднішній день та ще довго у майбутньому буде приносити користь усьому суспільству через наближення до оптимального розуміння та стимулювання економічного розвитку для досягнення суспільного добробуту.

[28] The 2008 Legatum Prosperity Index: An Inquiry into Global Wealth and Wellbeing / Legatum Institute, 2008, www.prosperity.com.